

24. Z.M.P. w O.Z.N. / Kurjer Wileński. – 1938. – 22 kwietnia. – S. 2.
25. 8 „petardowców“ przed sądem / Kurjer Wileński. – 1938. – 15 marca. – S. 6.
26. Bilans wypadków wileńskich / Kurjer Wileński. – 1938. – 19 lutego. – S. 1.

SUMMARY

The article is devoted to the development of the Polish nationalist youth movement in Vilnius during

the interwar period. Analyzes the ideology and the main activities of the main organizations of young Polish nationalist's on the territory of Vilnius University named after S. Batory – "Polish Youth" and the Camp of Great Poland. It also discusses activities of the Polish authorities to combat the influence of these youth associations among Vilna students. The article uses a variety of documentary materials.

Паступіў у рэдакцыю 04.03.2015 г.

УДК 94(476)"1861/1901"

С. А. Талмачова,

дактарант, кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры гісторыі Беларусі і славянскіх народаў БДПУ

ДЗЕЙНАСЦЬ ГУБЕРНСКІХ ПА СЯЛЯНСКІХ СПРАВАХ ПРЫСУТНАСЦЕЙ ПА АДМІНІСТРАЦЫЙНА- ТЭРЫТАРЫЯЛЬНЫМ УЛАДКАВАННІ ВАЛАСЦЕЙ (1861–1901 гг.)

Губернскія па сялянскіх справах прысутнасці як орган мясцовага кіравання былі створаны для рэалізацыі ўрадавай палітыкі пры правядзенні аграрнай рэформы 1861 г. З цягам часу юрысдыкцыя гэтых устаноў пашыралася і распаўсюджвалася не толькі на былых прыватнаўласніцкіх сялян, але і на іншыя катэгорыі сельскага насельніцтва. Акрамя таго, у сферу дзейнасці губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцей уваходзіў кантроль над іншымі мясцовымі ўстановамі, якія займаліся «сялянскім пытаннем» (міравыя пасрэднікі, пазней – павятовыя па сялянскіх справах прысутнасці і інш.). Падрыхтоўка і правядзенне аграрнай рэформы прыцягвала ўвагу многіх даследчыкаў, па розных аспектах гэтай праблематыкі гістарычная літаратура назапасіла вялікую колькасць артыкулаў і манаграфій, але ў айчыннай гістарыяграфіі пытанне аб ролі губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцей у тэрытарыяльным афармленні валасцей не знайшло свайго асвятлення.

Адмена прыгону непазбежна прывяла да зменаў у дзяржаўным механізме самадзяржаўнай Расіі. Сялянскае самакіраванне, якое было створана на падставе заканадаўчых актаў рэформы 1861 г., было складовай часткай органаў мясцовай сістэмы кіравання. «Общим Положением о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости» (далей – «Агульнае палажэнне») [1] стваралася двухузроўневая сістэма, па якой сяляне для вырашэння гаспадарчых інтарэсаў аб'ядноўваліся ў сельскія грамады, а для бліжэйшага кіравання і суда –

у воласці (арт. 17). Сельская грамада аб'ядноўвала сялян, якія жылі на зямлі аднаго памешчыка, у адным ці некалькіх паселішчах. Рознапмесным сялянам аднаго паселішча ці некалькіх маланаселеных дазвалялася аб'ядноўвацца ці далучацца да іншых грамад з іх згоды. Адзінай цвёрдай умовай было сумеснае карыстанне зямлёй ці іншымі ўгоддзямі ці якая-небудзь гаспадарчая карысць. Воласць павінна была пераважна аб'яднаць сельскія грамады, якія належалі да адной парафіі і ўключаць ад 300 да 2000 рэвізскіх душ («Агульнае палажэнне», раздзел II, гл. I) [1].

Падрыхтоўка да размеркавання валасцей пачалася яшчэ да падпісання законаў па аграрнай рэформе. Па распараджэнні Аляксандра II 7 снежня 1860 г. Міністэрства ўнутраных спраў разаслала губернатарам цыркуляр № 161 «Об учреждении в губерниях особых Временных Комиссий» для падрыхтоўкі да рэалізацыі аграрнай рэформы [2, с. 254–257]. З гэтай мэтай ствараліся Часовыя губернскія камісіі пад старшынствам губернатара ў складзе губернскага прадвадзіцеля дваранства, кіруючага палатай дзяржаўных маёмасцей, губернскага пракурора, двух членаў з мясцовых дваранпашчыкаў, якія запрашаліся па папярэднім узгадненні з губернатарам і адобраных імператарам, і двух членаў з мясцовых дваранпашчыкаў, абраных на сходзе губернскага і павятовых прадвадзіцеляў дваранства, «па магчымасці з членаў Губернскага дваранскага камітэта па ўладкаванні сялянскага быту» [2, с. 254]. Часовым камісіям перадаваліся ўсе

справы былых губернскіх дваранскіх па ўладкаванні сялян камітэтаў. Міністр унутраных спраў загадаў «прывесці ў парадак звесткі аб памешчыках і іх маёнтках» кожнай губерні. Для гэтага патрабавалася скласці па паветах імянныя спісы памешчыцкіх паселішчаў (сёл, вёсак, хутароў, аднаселляў і г. д.) з вызначэннем прозвішчаў памешчыкаў, колькасці рэзідэнцкіх душ (сялян і дваровых), колькасці сялянскіх двароў, парафій, да якіх прыпісаны паселішчы і да т. п. Пры гэтым адзначалася, што названыя спісы павінны быць складзены не земскай павятовай паліцыяй, а ў губернскім горадзе спецыяльна прызначанымі чыноўнікамі на падставе дакументаў губернскага дваранскага камітэта і інш. Спісы складаліся і правяраліся спраўнікамі на працягу аднаго месяца з момантаў атрымання цыркуляра. Адзначалася важнасць названых спісаў «як для папярэдніх распараджэнняў па сялянскай справе ўвогуле, так і пры складанні меркаванняў адносна будучага кіравання сельскіх грамад» [2, с. 256]. Пасля прызначэння членаў з дваран-памешчыкаў (двух з пажадання імператара і двух па выбранні на сходзе губернскага і павятовых прадвадзіцеляў) загадвалася адкрыць Часовую камісію, каб яна, перш за ўсё, правярыла спісы памешчыцкіх маёнткаў і памешчыкаў, складзеныя раней пад назіраннем губернатара. Пры гэтым міністр унутраных спраў асобна адзначыў, што «па гэтым прадмеце трэба дзейнічаць з магчымай асцярожнасцю, прыняўшы меры, каб названае распараджэнне не дало падставы для якой-небудзь скажонасці тлумачэнняў і меркаванняў» [2, с. 257].

Цыркулярам ад 13 снежня 1860 г. міністр унутраных спраў адзначаў важнасць стварэння Часовых камісій «для папярэдніх распараджэнняў па сялянскай справе» [2, с. 258]. Гаварылася, што на абавязкі Часовай камісіі, акрамя названых у цыркуляры № 161, планавалася ўскласці абмеркаванне некаторых пытанняў адносна першапачатковага абвясчэння на месцах будучых Палажэнняў аб сялянах. Акрамя таго, міністр паведамляў, што названую камісію, адначасова з абвясчэннем новых Палажэнняў, меркавалася пераўтварыць у вышэйшую губернскую ўстанову для рэалізацыі рэформы. Урад меркаваў надаць новай складовай частцы мясцовага кіравання шырокае паўнамоцтва і правы: «не толькі галоўнае назіранне за ўсімі павятовымі ўладамі па сялянскай справе і вырашэнне (па большасці – канчатковае) магчымых непаразумеў і спрэчак, але і прымяненне да мясцовых умоў кожнай губерні некаторых з новых пастаноў адносна сельскага кіравання, надзялення зямлёю, павіннасцей сялян і самога выкупа» [2, с. 259]. З гэтай нагоды ўказвалася на важнасць выбару асабова-

га складу Часовай камісіі, каб ён «адпавядаў чаканням урада». Міністр адзначаў: «Можна казаць, што ніколі мясцовым установам не даводзілася такога шырокага кола дзейнасці і ў такіх шырокіх памерах, як мяркуецца ў цяперашнім выпадку. Ад удалага выбару асоб ва ўтвараемыя Камісіі будзе залежаць не толькі дабрабыт абодвух саслоўяў, але і спакой цэлага края» [2, с. 259]. «Пры гэтым трэба мець на ўвазе, – адзначалася ў цыркуляры, – што... не памер маёмасці, а адзіна асабісты характар, цвёрдасць перакананняў і веданне сельскага быту могуць даць пераважнае права на заняцце азначанай пасады (члена камісіі. – С. Т.)» [2, с. 260].

Цыркуляр МУС ад 2 лютага 1861 г. удакладняў некаторыя пытанні адносна Часовых камісій па сялянскай справе. Адзначалася, што пасада члена камісіі не павінна злучацца ні з якой іншай, а таксама з пасадай павятовых прадвадзіцеляў дваранства (акрамя таго павята, дзе змяшчаўся губернскі горад), таму што апошнія пасля абвясчэння Палажэнняў аб сялянах павінны быць на месцах для рэалізацыі рэформы, а члены камісіі – у губернскім горадзе. Ніякага асабога зацвярджэння членаў камісіі не патрабавалася [3, с. 101, 102].

Такім чынам, Часовыя камісіі ствараліся напярэдадні правядзення рэформы, у той час, калі нават не скончылася абмеркаванне праектаў рэформы ў Дзяржаўным Савеце. Гэта сведчыць аб выключнай важнасці для ўрада будучых губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцей і іх асабовага складу.

19 лютага 1861 г., разам з іншымі дакументамі па рэалізацыі аграрнай рэформы, быў падпісаны імянны ўказ Сенату «Об учинении надлежащего распоряжения к приведению в исполнение Положений и Правил о крестьянах и дворовых людях, вышедших из крепостной зависимости» [4]. З мэтай выканання «належаючай паслядоўнасці» пры ўвядзенні ў дзеянне ўсіх зацверджаных палажэнняў і правілаў загадвалася ў кожнай губерні адкрыць губернскія па сялянскіх справах прысутнасці адразу пасля атрымання Маніфеста, Палажэнняў і Правілаў. Прысутнасці ствараліся на базе часовых камісій (арт. 1). Губернскія прысутнасці, апрача іншага, на падставе сабраных ужо звестак павінны былі ўтвараць у адпаведнасці з новымі законамі міравыя ўстановы, сельскія і валасныя праўленні.

Губернскія па сялянскіх справах прысутнасці паўсюдна сталі стварацца ў сакавіку 1861 г. на падставе «Положения о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях» (далей – «Палажэнне») [5]. Па сутнасці, па сваім асабовым складзе гэта былі Часовыя камісіі, але яны на падставе новага заканадаўства набылі новую назву. У паветах дзейнічалі ка-

місіі пад старшынствам павятовага прадвадзіцеля дваранства для складання праектаў размеркавання валасцей. Затым праекты ішлі на зацвярджэнне губернскай прысутнасці, пасля чаго міравыя пасрэднікі павінны былі ўтвараць валасці [5].

Праект падзелу паведаў на валасці павінен быў быць складзены ў месячны тэрмін з часу адкрыцця камісіі. На працягу наступнага месяца кожны ўладальнік меў права патрабаваць прад'яўлення яму складзенага праекта і пісьмова паведаміць камісіі аб сваім жаданні, каб сяляне, якія жылі на яго зямлі, былі прылічаны да іншай валасці. Патрабаванне ўладальніка павінна было быць задаволена, калі яно не перэчыла агульным правілам законаў 19 лютага 1861 г. (арт. 7) [4].

У трохмесячны тэрмін з дня адкрыцця камісіі павятовы прадвадзіцель дваранства прадстаўляў праект размеркавання паселішчаў на валасці для зацвярджэння ў губернскай пасялянскіх справах прысутнасць. У сваю чаргу, яна павінна была неадкладна прыняць канчатковую пастанову ці прыняць меры, каб размеркаванне паселішчаў на валасці было складзена і зацверджана не пазней за 6 месяцаў з часу атрымання ў губерні Палажэнняў аб сялянах (арт. 8) [4]. Пасля канчатковага зацвярджэння праекта губернатар павінен быў даць распараджэнне аб абвяшчэнні праз мясцовую паліцыю ў кожным паселішчы і яго ўладальніку таго, да якой валасці будуць прыпісаны сяляне. Затым міравыя пасрэднікі павінны былі прыступіць да выбараў валасных і сельскіх службовых асоб на адпаведных сходах (валасных і сельскіх) (арт. 9, 10) [4].

На сваіх першых пасяджэннях губернскія ўстановы Паўночна-Заходняга краю прымалі рашэнні аб паскарэнні працэсу стварэння валасцей. У маі – чэрвені 1861 г. тут у асноўным завяршылася складанне праектаў размеркавання паселішчаў былых прыватнаўласніцкіх сялян па сельскіх грамадах і валасцях. Гэтыя праекты пазней удакладняліся і змяняліся. 4 мая 1861 г. міністр унутраных спраў прасіў губернатараў і губернскія па сялянскіх справах прысутнасці паскорыць стварэнне валасцей і сельскіх грамад [3, с. 126–127]. Акрамя таго, цыркулярам № 33 ад 27 мая 1861 г. губернатарам было абвешчана, што ў выключных выпадках па хадайніцтвах мясцовых устаноў можна ўносіць змены ў новы падзел паведаў на станы для лепшага ўладкавання валасцей часова-абавязаных сялян па ўзгадненні з міністрам унутраных спраў [3, с. 50]. У сакавіку – маі 1862 г. губернатары рапартавалі аб заканчэнні размеркавання паведаў на міравыя ўчасткі і валасці [6, л. 1–3; 7, л. 24, 77, 90, 97, 121].

Аднак трэба адзначыць, што нягледзячы на тую падрыхтоўчую работу, якую павінны былі выканаць Часовыя камісіі, размеркаванне паселішчаў на валасці пасля абвяшчэння Палажэнняў 19 лютага 1861 г. на практыцы сустрэла шэраг цяжкасцей. Праекты, зацверджаныя губернскімі па сялянскіх справах прысутнасцямі, складзеныя на падставе старых даных, часта не адпавядалі рэчаіснасці. Некаторыя памешчыкі напярэдадні 1861 г. перасялялі сялян з адной вёскі ў другую, пераносілі паселішчы прыгонных сялян, змянялі назвы населеных пунктаў. Таму міравыя пасрэднікі пры размеркаванні сельскіх грамад сутыкнуліся з тым, што некаторых вёсак у адпаведнасці з праектам павятовай камісіі ўжо не існавала. Пры гэтым былыя ўладальнікі не ўносілі прапановы аб змяненні ў праекты павятовых камісій, як тое рэкамендаваў закон. Гэта прыводзіла да неабходнасці ўдакладняць і змяняць спісы, складаць новае размеркаванне валасцей. Таму, напрыклад, Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць дазволіла павятовым з'ездам міравых пасрэднікаў на падставе хадайніцтваў сялян і міравых пасрэднікаў змяняць межы і склад валасцей, а новыя праекты прадставіць да 25 снежня 1861 г. Тыя хадайніцтвы сялян і памешчыкаў, якія паступалі пазней азначанага тэрміну, часцей за ўсё не разглядаліся [8, л. 78–94, 127–127 зв.].

Скаргі і прашэнні аб пераразмеркаванні валасцей і сельскіх грамад у вялікай колькасці паступалі да губернатараў, у Міністэрства ўнутраных спраў, Сенат і іншыя ўстановы. Таму 17 і 19 ліпеня 1862 г. МУС быў выдадзены цыркуляр «О порядке изменения в составе волостей и мировых участков» [9, с. 86, 87]. У ім адзначалася, што ў некаторых губернях яшчэ адбываліся змены ў размеркаванні паселішчаў на валасці. У дакуменце нагадваліся палажэнні ўказа Сенату ад 19 лютага 1861 г.: «Пералічэнне паселішчаў ...сялян з адной валасці ў другую дазваляецца губернскай па сялянскіх справах прысутнасцю па запатрабаванні і ўзгадненні водзываў памешчыкаў і сялян і заключэння мясцовага міравага пасрэдніка. Калі паселішча пералічваецца ў валасць другога міравага ўчастка, то губернская прысутнасць патрабуе заключэння міравых пасрэднікаў абодвух участкаў. Аб зменах прысутнасць кожны раз даводзіць да ведама Міністэрства ўнутраных спраў і казённай палаты. Пры гэтым трэба мець на ўвазе нязручнасць частых зменаў у складзе валасцей і дапушчаць ...кожны раз толькі ў выпадку доказнай неабходнасці, асабліва для аб'яднання дробных валасцей у больш буйныя, дзеля змяншэння мірскіх выдаткаў сялян на грамадскае кіраванне» [9, с. 86, 87].

26 чэрвеня 1863 г. было зацверджана «Положение о крестьянах, водворенных на землях имений Государевых, дворцовых и удельных» [10], у адпаведнасці з якім палажэнні рэформы 19 лютага 1861 г. распаўсюджваліся на названыя катэгорыі сялян. У дакуменце адзначалася, што размеркаванне іх паселішчаў паміж міравымі ўчасткамі складалася па ўзгадненні мясцовага кіруючага ўдзельнай канторай з губернскай па сялянскіх справах прысутнасцю. У выпадку непаразуменняў пытанне вырашалася на ўзроўні міністраў імператарскага двара і ўнутраных спраў, а пры неабходнасці – Галоўным камітэтам па ўладкаванні сельскага стану. Удзельных сялян на тэрыторыі Беларусі, па падліках В. П. Панюціча, было адносна няшмат – 16 187 чал., што складала 0,679 % сялянскага насельніцтва [11, с. 29]. З гэтага часу яны падпарадкоўваліся тым жа мясцовым па сялянскіх справах установам, што і былыя прыгонныя, у тым ліку прыпісваліся да існаваўшых сельскіх грамад і валасцей [10].

У сувязі з заканчэннем увядзення ўстаўных грамад і змяншэннем нагрукі ў мясцовых па сялянскіх справах установах, а таксама для памяншэння земскіх выдаткаў на іх утрыманне, міністр унутраных спраў ініцыяваў скарачэнне колькасці і складу міравых участкаў. 26 ліпеня 1863 г. Аляксандр II зацвердзіў пастанову Галоўнага камітэта аб уладкаванні сельскага стану. У ёй губернскім па сялянскіх справах установам прапанавалася па неабходнасці зменшыць колькасць міравых участкаў і перамеркаваць іх межы. Але пры гэтым колькасць падведмаснага ім насельніцтва не павінна была перавышаць 15 000 рэвізскіх душ. Прапановы губернскіх прысутнасцей аб новым размеркаванні участкаў складаліся з удзелам старшынь з'ездаў міравых пасрэднікаў і зацвярджаліся міністрам унутраных спраў [12].

Названая пастанова супала па часе з палітычнымі падзеямі 1863–1864 гг. у Польшчы, Літве і Беларусі. У цыркуляры Віленскага генерал-губернатара М. М. Мураўёва ад 2 лютага 1864 г. адзначалася, што пры ўвядзенні ў дзеянне Палажэнняў 19 лютага 1861 г. стварэнне валасцей і сельскіх грамад аказалася ў руках дваранства, якое прытрымлівалася толькі сваіх інтарэсаў. Таму ў многіх паветах «воласці і сельскія грамады вельмі дробныя, у іншых размеркаванні сельскіх грамад па валасцях зусім нязручна для сялян; з гэтых прычын – слабасць і разрозненасць сялянскага грамадскага кіравання; між тым, маючы на ўвазе цяперашнія палітычныя падзеі, пажадана было б, каб урад меў апору ў аднадушным дзеянні больш буйных адміністрацыйных адзінак» [13, л. 6]. Губернскія па сялянскіх справах прысутнасці прыступілі да выканання цыркуляра М. М. Мураўёва.

У адпаведнасці з ім дробныя воласці аб'ядноўваліся ў больш буйныя. Колькасць насельніцтва ў іх павінна быць не менш за 1000 і не больш за 3000 рэвізскіх душ. Адлегласць паміж самым аддаленым паселішчам і валасным праўленнем складала не болей 12 вёрст. Дапушчальным быў перавод паселішча з аднаго міравога ўчастка ў другі. Пажадана было не падзяляць парафіі па розных валасцях. Валасныя праўленні пераважна размяшчаліся ў цэнтры валасцей побач з праваслаўнымі цэрквамі, але не касцёлам і «ні ў якім выпадку не на мызах памешчыкаў» [14, л. 34, 35].

Для сялян падобныя пераўтварэнні валасцей былі звязаны з дадатковымі выдаткамі на будоўлю новых дамоў валасных праўленняў і інш. Аднак па меркаванні Віленскага генерал-губернатара гэта рабілася «ў інтарэсах сялянскай справы» [15, л. 186 зв.]. Між іншым новае размеркаванне ў рэдкіх выпадках задавальняла сялян. Нават меркаванні міравых пасрэднікаў у падтрымку хадаўніцтваў сялян не прымаліся да ўвагі. У выніку рэалізацыі гэтай пастановы колькасць і склад валасцей значна змяняліся.

Дзеля палягчэння дзеянняў царскай адміністрацыі губернскія па сялянскіх справах прысутнасці імкнуліся павялічыць памеры валасцей. Важным было і змяншэнне выдаткаў па ўтрыманні валаснога праўлення. Аднак перамеркаванне валасцей прывяло да новай хвалі скаргаў з боку сялян. Таму ў адпаведнасці з цыркулярам Віленскага генерал-губернатара ў лютым 1865 г. дапускалася «аб'яднанне валасцей не інакш, як па просьбах саміх сялян, якія жадалі аб'яднацца, і па неабходнасці такога аб'яднання» [16, л. 10–10 зв.]. Да лістапада 1865 г. воласці і грамады ў краі былі пераўтвораны. Пры гэтым часта вёскі, якія складалі раней адну грамаду, увайшлі ў склад некалькіх. Такое «новае размеркаванне» тычылася тых паселішчаў, жыхары якіх удзельнічалі ў паўстанні ці проста падтрымлівалі паўстанцаў, а таксама тых, дзе валасныя праўленні былі ўладкаваны пры касцёлах [15, л. 186, 187; 16, л. 5, 7, 37].

На падставе «Правил об устройстве вольных людей Западных губерний, живущих на владельческих землях» ад 25 ліпеня 1864 г. гэта катэгорыя сельскага насельніцтва была ўключана ў склад існаваўшых валасцей [17]. Закон прадугледжваў магчымасць стварэння новых валасцей з былых вольных людзей, але, нягледзячы на гэта, шматлікія просьбы аб утварэнні асобных валасцей адхіляліся [18, л. 54, 55].

Пасля прыняцця закона 18 студзеня 1866 г. «О преобразовании общественного управления государственных крестьян и о передаче

сих крестьян в ведение общих губернских и уездных, а также местных по крестьянским делам учреждений» [19] пачаўся новы этап у размеркаванні валасцей.

Пры рэалізацыі названай рэформы Дзяржаўны Савет дазволіў толькі ў крайнім выпадку аб'ядноўваць дзяржаўных сялян у адной воласці з былымі прыватнаўласнікамі. Гэта можна было зрабіць пры ўмове: калі паселішча дзяржаўных сялян знаходзілася на вельмі далёкай адлегласці ад галоўнай групы паселішчаў; уваходзіла ў склад воласці, што ўжо існавала; ляжала бліжэй да валаснога праўлення былых прыватнаўласніцкіх ці ўдзельных сялян. Міністэрства ўнутраных спраў даручыла губернатарам «распачаць уладкаванне валасцей па тэрытарыяльнай прыкмеце» [20, л. 48, 58, 59].

У сакавіку 1866 г. губернская па сялянскіх справах прысутнасці распачалі новае размеркаванне паветаў на міравыя ўчасткі і воласці. Калі ў 1864 г. загадвалася скараціць колькасць участкаў міравых пасрэднаў і валасцей, то на падставе закона 18 студзеня 1866 г. і цыркуляра Віленскага генерал-губернатара фон Каўфмана ад 30 сакавіка 1866 г. прапанавалася пры неабходнасці павялічваць іх колькасць. Са зменай межаў участкаў у іх змянялася і колькасць валасцей. Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць прызнала неабходным стварыць па аднаму новаму ўчастку ў трох паветах (Навагрудскім, Барысаўскім і Бабруйскім). Складанне праектаў размеркавання дзяржаўных сялян паміж валасцямі даручалася ажыццявіць з'ездам міравых пасрэднаў да 15 красавіка 1866 г. [21, л. 1–2 зв.]. Праекты новага размеркавання генерал-губернатар патрабаваў спачатку прадставіць на разгляд яму, і толькі потым адпраўляць у Міністэрства ўнутраных спраў. У чэрвені 1866 г. Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць прадставіла генерал-губернатару праекты размеркавання паселішчаў дзяржаўных сялян паміж міравымі ўчасткамі і валасцямі. Фон Каўфман ухваліў праекты размеркавання. Пры гэтым ён адзначыў слушна прэпанову Навагрудскага міравога з'езда аб неабходнасці перадачы паселішчаў былой Морынскай воласці, якія знаходзіліся за р. Нёман, з Мінскай у Віленскую губерню пасля ўзгаднення з Віленскім губернатарам [21, л. 12–12 зв.].

Губернская прысутнасці скарысталі магчымасць адначасова з размеркаваннем дзяржаўных сялян ліквідаваць памылкі і недахопы ў папярэдніх падзелах валасцей і сельскіх грамад. Напрыклад, Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць хадайнічала перад генерал-губернатарам аб выключэнні вё-

сак Рэдзькавічы і Вячэрычы са Слуцкага і іх далучэнні да Бабруйскага і Ігуменскага паветаў адпаведна. 3 жніўня 1866 г. фон Каўфман зазначыў, што «па гэтым прадмеце будзе зроблена пазней асаблівае распараджэнне ўсталяваным для гэтага парадкам», калі вызначыцца сапраўдная неабходнасць у падобным перамеркаванні [21, л. 32–32 зв.].

У жніўні 1866 г. Міністр унутраных спраў П. А. Валугеў у адозве да Мінскага губернатара адзначаў, што прапановы Мінскай губернскай па сялянскіх справах прысутнасці аб змяненні ў складзе існаваўшых ужо валасцей «у перыяд перадачы дзяржаўных сялян да ведамства агульных устаноў, могуць быць дапушчальны толькі ў тым выпадку, калі з гэтай прычыны не адбудзецца нязручнасцей і цяжкасцей, якія маглі б з'явіцца ў выніку парушэнняў існаваўшай паміж паселішчамі сувязі, узнікшай ад прыналежнасці іх да адной воласці...» [21, л. 43–43 зв.].

На перавод дзяржаўных сялян у агульныя павятовыя сялянскія ўстановы законам 18 студзеня 1866 г. адводзілася 6 месяцаў з часу апублікавання, але працэс гэты зацягваўся. У жніўні 1866 г. Аляксандр II быў вымушаны даць дазвол скончыць перавод дзяржаўных сялян да 1 лістапада 1866 г. [21, л. 59–59 зв.]. 27 кастрычніка 1866 г. Мінскі губернатар паведамляў міністру ўнутраных спраў, што «дзяржаўныя сяляне Мінскай губерні ў ведзенне устаноў па сялянскіх справах прыняты» [21, л. 60].

З'езд міравых пасрэднаў Мінскага павета вырашыў мэтазгодным з чатырох пакінуць толькі дзве сельскія грамады дзяржаўных сялян, пераўтварыўшы іх ў асобныя воласці. Паселішчы астатніх двух размяркоўваліся паміж ужо існаваўшымі валасцямі [22, л. 18–31]. Аднак гэты перавод быў для сялян даволі драматычным. Так, дзяржаўныя сяляне былой Пакуцкай сельскай грамады, якую вырашана было размеркаваць паміж былымі памешчыцкімі сялянамі, прасілі Мінскага губернатара стварыць асобную воласць з далучэннем да іх іншых паселішчаў, адзначаючы, што ім «вельмі сорамна будзе далучацца да валасных праўленняў» прыватнаўласніцкіх сялян. Іх просьба засталася без задавальнення [22, л. 52]. Дзяржаўныя сяляне Гатаўскай грамады прасілі захаваць іх кіраванне, для чаго далучыць да іх бліжэйшую Лошыцкую воласць, але не дадаваць іх да Самахвалавіцкай воласці. Аднак прысутнасць адмовіла ў гэтай просьбе, спаслаўшыся на больш ранняе рашэнне аб ліквідацыі Лошыцкай воласці [22, л. 32–33 зв.].

На падставе закона ад 19 лютага 1868 г. паселішчы аднадворцаў таксама прылічваліся

да ўжо існаваўшых грамад, нягледзячы на тое, што аднадворцы прасілі ўтварыць асобныя [23, л. 57, 58, 77, 78].

Сяляне не заставаліся раўнадушнымі да складу валасцей і сельскіх грамад. Яны падавалі прашэнні ў сувязі з новым размеркаваннем валасцей, аднак задавальняліся амаль толькі тым, якія змяшчалі просьбы аб аб'яднанні грамад і валасцей [24, л. 57, 58]. У кастрычніку 1864 г. Мінскі губернатар адзначаў, што ад сялян пастаянна паступалі хадаініцтвы аб захаванні папярэдняга складу валасцей, часам з малой колькасцю насельніцтва – да 500 і менш рэвізскіх душ. Аднак валасці з насельніцтвам да 1000 рэвізскіх душ дапускаліся толькі ў выключных выпадках – па асабліва важных прычынах ці мясцовасці і інш. Аднак губернскія па сялянскіх справах прысутнасці павінны былі растлумачыць такое адступленне ад нормы [16, л. 3–3 зв.].

Здараліся выпадкі, калі губернскія па сялянскіх справах установы зацвярджалі праекты новага размеркавання валасцей і міравых участкаў у большай ступені па фармальнай прыкмеце, – па колькасці насельніцтва і прыналежнасці да той ці іншай парафіі. Так, Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць зацвердзіла такое пераразмеркаванне міравых участкаў і валасцей, пры якім у Барысаўскім павеце да 1865 г. Латыголіцкая і Свядская валасці па два разы пераводзіліся з аднаго міраваго ўчастка ў другі. Мінскі губернатар адзначаў, што гэтыя валасці знаходзіліся ў значным заняпадзе ў параўнанні з іншымі валасцямі павета, а былы міравы пасрэднік за ўвесь час наведваўся сюды толькі два разы. У Латыголіцкай валасці, якая складалася з 515 рэвізскіх душ, не было магчымасці пабудаваць валасное праўленне з-за беднасці сялян, і таму вёскі гэтай валасці пасля аб'езду яе губернатарам былі далучаны да дзвюх іншых валасцей [15, л. 185, 186].

Увогуле колькасць і склад валасцей былі рознымі ў розных губернях і паветах. У Віцебскай губерні сельскія грамады складалася з сялян, якія да адмены прыгону адносіліся да аднаго маёнтка і ў большасці выпадкаў па колькасці атрыманых надзелаў не ўтваралі буйной абшчынай адзінкі. Аднак пазней гэтыя грамады былі згрупаваны, акруглены, і такім чынам узніклі грамады з больш-менш значнай колькасцю сялян, якія часта належалі да розных веравызнанняў і «не мелі агульных інтарэсаў» [25, с. 7, 8, 84]. Пры гэтым некаторыя валасці губерні складаліся больш чым з 3000 рэвізскіх душ, а ў іншых не налічвалася і 1000 [25, с. 8, 9].

У астатніх губернях краю сельскія грамады таксама размяркоўваліся паміж валасцямі не-

раўнамерна: ад больш за 800 участкавых двароў да менш за 150. У Магілёўскай губерні ў канцы XIX ст. на кожную валасць прыходзілася каля 3854 душы мужчынскага полу, што значна перавышала норму арт. 43 «Агульнага палажэння», а некаторыя валасці даходзілі да 7000 рэвізскіх душ. Прычына гэтага заключалася ў тым, што пры размеркаванні сельскіх грамад паміж валасцямі аддаленасць паселішчаў ад цэнтральнага кіравання ў многіх выпадках губернскімі прысутнасцямі не была прынята да ўвагі. Грамады ў свой час складаліся з паселішчаў, якія належалі аднаму маёнтку, а кожны маёнтак з усімі сваімі паселішчамі абавязкова прыпісваўся да адной якой-небудзь валасці. У выніку ў Віцебскай губерні часта сустракаліся вёскі, якія былі аддалены ад валаснога праўлення на 20 і 25 вёрст, а не 12, як таго патрабаваў закон, часта ў межах іншых валасцей. У той жа час валасныя праўленні суседніх валасцей знаходзіліся на адлегласці 5 вёрст і менш ад іх. У Мінскай губерні былі яшчэ больш ярскія прыклады. Вёскі Светніца і Боркі Хатыніцкай валасці Пінскага павета адлягалі ад валаснога праўлення на 120 і на 70 вёрст адпаведна. Між іншым гэтыя ж вёскі знаходзіліся значна бліжэй ад Астроўскага валаснога праўлення Навагрудскага павета. Чучэвіцкая валасць знаходзілася ў 244 вярстах ад г. Мазыра, і адначасова з усіх бакоў абкружалася землямі Круговіцкай валасці Слуцкага павета. Пры гэтым Чучэвічы знаходзіліся ад г. Слуцка на адлегласці 60–65 вёрст [25, с. 14, 21–22; 26, л. 318–318 зв.].

У выніку пераўтварэнняў у адміністрацыйным дзяленні паветаў, зацверджаных губернскімі па сялянскіх справах прысутнасцямі, з 1863 па 1868 г. колькасць валасцей у краі (35 паветаў) скарацілася з 921 да 755, ці на 18 %, і больш за ўсіх у Мінскай губерні – з 369 да 214, альбо на 42,0 %. Пры гэтым у падпарадкаванні губернскім па сялянскіх справах прысутнасцям паступова паступілі, акрамя былых памешчыцкіх сялян, і іншыя катэгорыі сялянства (удзельныя, дзяржаўныя, вольныя людзі, аднадворцы і інш.). Адначасова ў Гродзенскай і Магілёўскай губернях колькасць валасцей павялічылася на 5,0 % і 3,2 % адпаведна (гл. табліцу). У цэлым да 1891 г. лік валасцей у Беларусі скараціўся амаль на чвэрць (на 25,8 %), а колькасць сялянства за гэты ж перыяд павялічылася з 2565,5 тыс. чал. (у 1866 г.) да 4962,5 тыс. чал. (у 1897 г.), ці амаль у два разы [11, с. 42]. Пасля 1891 да 1914 г. колькасць валасцей практычна не мянялася. Такім чынам, люднасць валасцей павялічвалася, але гэта не прыводзіла да ўтварэння новых валасцей.

Табліца – Дынаміка колькасці валасцей у беларускіх паветах [27]

ГУБЕРНІ	1864 г.	1868 г.		1881 г.		1891 г.	
	Колькасць валасцей	Колькасць валасцей	% памяншэння (-) ці павелічэння (+) адносна 1864 г.	Колькасць валасцей	% памяншэння (-) ці павелічэння (+) адносна 1864 г.	Колькасць валасцей	% памяншэння (-) ці павелічэння (+) адносна 1864 г.
Віленская (4 паветы)	119	101	-15.1	95	-20.2	95	-20.2
Віцебская (5 паветаў)	104	98	-5.8	96	-7.7	96	-7.7
Гродзенская (6 паветаў)	141	148	+5.0	145	+2.8	145	+2.8
Мінская	369	214	-42.0	204	-44.7	202	-45.3
Магілёўская	188	194	+3.2	146	-22.3	145	-22.9
Усяго	921	755	-18.0	686	-25.5	683	-25.8

Такім чынам, нягледзячы на прынятыя ўрадавы меры па падрыхтоўцы стварэння губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцей, папярэдняю работу часовых камісій і наступную дзейнасць губернскіх прысутнасцей, падзел паселішчаў сялян на воласці і сельскія грамады не быў у дастатковай ступені падрыхтаваны. Праекты іх стварэння, якія былі складзены напярэдадні і ў пачатку рэалізацыі рэформы, часта не ўлічвалі патрэб сельскага насельніцтва. Таму часта адбываліся рэарганізацыі валасцей, што патрабавала дадатковых намаганняў з боку органаў мясцовай улады – міравых пасрэднакаў, іх з'ездаў і губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцей. Пры гэтым арганізацыя сельскіх грамад і валасцей ставілася ў залежнасць ад палітычных меркаванняў цэнтральных і мясцовых улад, што не ўспрымалася сялянамі як неабходная мера. Размеркаванне паселішчаў на воласці губернскімі па сялянскіх справах прысутнасцямі ў беларускіх губернях часта рабілася не на карысць сялянам, як абвешчалася ў многіх паставах і цыркулярах царскай улады, а з мэтай памяншэння выдаткаў дзяржавы і больш зручнага кіравання гэтымі новаўтворанымі адміністрацыйнымі адзінкамі.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости / Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗРИ). – Собр. 2-е. – Т. 36 (1861). – Отд. 1. – СПб., 1863. – № 36657.
2. Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян, вышедших из крепостной зависимости. – СПб. : Земский отдел МВД, 1861–

1876. – Т. 1: За 1857, 1858, 1859 и 1860 годы. – 1861. – [2], XIII, 358 с.

3. Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян, вышедших из крепостной зависимости. – СПб. : Земский отдел МВД, 1861–1876. – Т. 2. Ч. 1: С 1-го января по 1-е июля 1861 года. – 1861. – [2], XVII, 209 с.
4. Об учинении надлежащего распоряжения к приведению в исполнение Положений и Правил о крестьянах и дворовых людях, вышедших из крепостной зависимости // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. 36 (1861). – Отд. 1. – СПб., 1863. – № 36652.
5. Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях / ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. 36 (1861). – Отд. 1. – СПб., 1863. – № 36660.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску (далей – НГАБ). – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 96.
7. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у г. Санкт-Пецярбургу (далей – РДГА). – Ф. 1291. Воп. 36, 1861 г. Спр. 94.
8. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 78.
9. Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян, вышедших из крепостной зависимости. – СПб. : Земский отдел МВД, 1861–1876. – Т. 3. Ч. 2: С 1-го июля 1862 по 1-е января 1863 года. – 1863. – [2], XXIII, 221 с.
10. Положение о крестьянах, водворенных на землях имений Государевых, дворянских и удельных / ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. 38 (1863). – Отд. 1. – СПб., 1866. – № 39792.
11. Панютіч, В. П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861–1900 гг. / В. П. Панютіч ; науч. ред. П. Г. Козловский. – Минск : Навука і тэхніка, 1990. – 375 с.
12. Высочайше утвержденное положение Главного комитета об устройстве сельского состояния «О сокращении числа и состава местных по крестьянским делам учреждений» / ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. 38 (1863). – Отд. 1. – СПб., 1866. – № 39915.
13. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 198.
14. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 635.
15. РДГА. – Ф. 1291. Воп. 36, 1862 г. Спр. 67.

16. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 197.
17. Высочайше утвержденные Правила об устройстве вольных людей Западных губерний, живущих на владельческих землях / ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. 39 (1864). – Отд. 1. – СПб., 1867. – № 41109.
18. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 190.
19. О преобразовании общественного управления государственных крестьян, и о передаче сих крестьян в ведение общих губернских и уездных, а также местных по крестьянским делам учреждений / ПСЗРИ. Собр. 2-е. – Т. 41 (1866). – Отд. 1. – СПб., 1866. – № 42899.
20. РДГА. – Ф. 1291. Воп. 1, 1865 г. Спр. 531.
21. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 629.
22. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 635.
23. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 9.
24. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 13.
25. Свод заключений губернских совещаний по вопросам, относящимся к пересмотру законодательства о крестьянах : в 3 т. – СПб. : Земский отд. М-ва внутр. дел, 1897. – Т. 1: Сельское и волостное управление: (Вопросы 1–25), 1897. – [3], VII, 795 с.
26. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 2568.
27. Падлічана па: Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губ. / сост. П. Бобровский. – Ч. 1. – Приложения. – СПб., 1863. – С. 230; Столпянский, Н. Девять губерний Западно-русского края в топографическом, геогностическом, статистическом, экономическом, этнографическом и историческом отношениях / Н. Столпянский. – СПб., 1866. – С. 76–84, 94–109, 118–129; Памятная книжка Витебской губ. на 1864 г. – Витебск, 1864.

Ч. II: Статистические сведения. – С. 378, 380–381; Памятная книжка Могилевской губ. на 1863 г. – Могилев, 1863. – С. 122–236; Памятная книжка Виленского генерал-губернаторства на 1868 г. – СПб., 1868. – С. 245–282; Статистический временник Российской империи. – Сер. III. Вып. 13: Мирские расходы крестьян в 46-ти губерниях Российской империи за 1881 год. – СПб., 1886. – С. 23–30, 57–61, 95–103; Временник Центрального статистического комитета МВД. – № 38: Мирские расходы и доходы крестьян за 1891 г. в 50-ти губерниях Европейской России. – СПб., 1895. – С. 32, 34, 38, 44, 46.

SUMMARY

The role of the provincial office on peasant affairs in the territorial «volost» division under the reform of February 19th 1861 is analyzed in the article. The preliminary activities of establishing the provincial office on peasant affairs establishing are also shown. It is proved that the distribution of villages into districts («volost») was not sufficiently prepared. The drafts of the distributions before and during the reform didn't take into account the needs of peasants. The organization and reorganization of districts («volost») during the spread of the reform to other categories of rural population depended on the political views of central and local authorities. It had to reduce government expenses and help manage those newly created administrative units.

Паступіў у рэдакцыю 10.07.2015 г.

УДК 94(476):331.105.441

А. А. Дубовік,

аспірант кафедры гісторыі Беларусі і славянскіх народаў БДПУ

ДЗЕЙНАСЦЬ ПРАФСАЮЗАЎ БЕЛАРУСІ ПА КАЛЕКТЫЎНА-ДАГАВОРНЫМ РЭГУЛЯВАННІ ПРАЦОЎНЫХ АДНОСІН У ПЕРЫЯД НЭПА

Дзейным інструментам абароны прафсаюзнымі арганізацыямі правоў і законных інтарэсаў працоўных выступае калектыўны дагавор. Вялікую цікавасць уяўляе вывучэнне гісторыі ўзнікнення калектыўна-дагаворнага рэгулявання працоўных адносін у Беларусі ў перыяд нэпа. Гэта праблема не была прадметам спецыяльнага навуковага даследавання, а ў агульнай літаратуры па гісторыі прафсаюзнага руху Беларусі ёсць нестыкоўкі і недакладнасці. Мэта артыкула – на аснове прыцягнення новых архіўных крыніц раскрыць ролю прафсаюзаў БССР у станаўленні

калектыўна-дагаворнага рэгулявання працоўных адносін у 1920-я гг.

Першы айчыны вопыт калектыўна-дагаворнай практыкі з'явіўся яшчэ ў Расійскай імперыі ў пачатку XX ст., але не атрымаў распаўсюджання [1]. У гады «ваеннага камунізму» падпісанне калектыўных дагавораў і тарыфных пагадненняў фактычна не практыкавалася. Сістэма максімальнай цэнтралізацыі кіравання народнай гаспадаркай выключала магчымасць калектыўна-дагаворных пагадненняў аб умовах працы. Станаўленне калектыўна-дагаворных адносін у працоўнай сферы адбы-